

Zakres żądania uznania postanowienia wzorca umowy za niewiążące konsumenta

► **Marcin Szymański**¹

Żądanie uznania postanowienia wzorca umowy za niewiążące konsumenta (art. 385¹ KC) nie jest tożsame ani nie zawiera się w żądaniu ustalenia nieważności umowy (art. 58 KC).

► Uchwała SN z 15.9.2020 r., III CZP 87/19, Legalis

Wprowadzenie

Podjętą w dniu 15.9.2020 r. uchwałą (III CZP 87/19) SN orzekł, że oparte na podstawie art. 189 KPC żądanie ustalenia braku związania konsumenta niedozwolonymi (art. 385¹ KC) postanowieniami umowy nie zawiera się w żądaniu ustalenia nieważności umowy (art. 58 KC), w której zamieszczone było niedozwolone postanowienie. Z tego względu – jak można wnosić z uzasadnienia omawianej uchwały – sąd rozpoznający powództwo o ustalenie nieważności umowy kredytu, z uwagi na niedozwolony charakter niektórych jej postanowień, stwierdziwszy, że istotnie umowa zawiera niedozwolone postanowienia, jednak ich bezskuteczność nie powoduje jej nieważności, nie może (w braku takiego żądania powoda) poprzestać na ustaleniu w sentencji wyroku braku związania konsumenta niedozwolonymi postanowieniami i oddalić powództwo w zakresie ustalenia nieważności całej umowy. Rozstrzygnięcie SN jest ciekawe i dotyczy bardzo aktualnej kwestii związanej z licznymi obecnie sporami dotyczącymi umów o kredyt denominowany lub indeksowany do kursu waluty obcej. Z tej przyczyny można obawiać się również prób wywodzenia z omawianej uchwały wniosków znacznie wychodzących poza stanowisko Sądu Najwyższego.

Stan faktyczny i stanowisko sądów I i II instancji

Dla lepszego zrozumienia rozstrzygnięcia SN przydatne jest krótkie opisanie sporu, na tle którego zapadła omawiana uchwała. Powodowie, działając jako konsumenci, zawarli z bankiem umowę o kredyt denominowany – a zatem taki, „którego wartość jest formalnie wyrażona w walucie obcej, z jej przeliczeniem na walutę polską już w chwili postawienia środków do dyspozycji kredytobiorcy, który następnie spłaca raty kredytu w walucie polskiej, a jego wpłaty są natychmiast przeliczane na walutę obcą jako walutę kredytu”².

Wobec trudności powodów ze spłacaniem rosnących rat kredytu, bank wypowiedział umowę i postawił kredyt w stan wymagalności. Powodowie w tej sytuacji wystąpili przeciwko bankowi z powództwem o „uznanie za nieważną w całości umowy kredytu hipotecznego (...) na mocy art. 58 § 1 KC, z uwagi na jej sprzeczność z art. 69 ust. 1 i 2 ustawy z 29.8.1997 r. Prawo bankowe (t. jedn.: Dz.U. z 2019 r. poz. 2357³), art. 358, art. 353¹ i art. 385¹ KC”. Sąd I instancji oddalił powództwo uznawszy, że umowa kredytu nie jest dotknięta wadami, które uzasadniały uznanie jej za nieważną w całości, czy chociażby niektórych jej postanowień za niedozwolone.

Natomiast sąd apelacyjny rozpoznając apelację powodów, jakkolwiek przyznał im rację, że zamieszczone w umowie kredytu postanowienia dotyczące przeliczeń walutowych są niedozwolone (art. 385¹ § 1 KC), uznał jednak, że ich bezskuteczność nie powoduje nieważności tej umowy. Z tego względu sąd apelacyjny powziął wątpliwość, czy na zasadzie rozumowania *a maiori ad minus* można wywodzić, że w ramach żądania ustalenia nieważności umowy mieści się żądanie ustalenia bezskuteczności (ewentualnie nieważności) niektórych jej postanowień.

Stanowisko SN

Odpowiedź Sądu Najwyższego była taka jak wskazano wyżej. Oparte na art. 189 KPC ustalenie nieważności umowy jest przedmiotowo inne, aniżeli wywiedzione z tego samego przepisu żądanie ustalenia braku związania określonymi postanowieniami tej umowy, wobec czego to ostatnie nie „zawiera się” w tym pierwszym.

Na poparcie swego stanowiska SN przedstawił następującą argumentację. Powód formułując pozew zobowiązany jest, zgodnie z art. 187 § 1 pkt 1 i 3 KPC, sprecyzować rodzaj i zakres ochrony prawnej, o uzyskanie której zabiega. W sprawie o świadczenie oznacza to konieczność sprecyzowania jakie zachowanie pozwanego (*dare, facere, non facere, pati*), ma nakazać pozwanemu w sentencji wyroku sąd – jeżeli w świetle okoliczności faktycznych przytoczonych przez powoda i zweryfikowanych w toku postępowania zgodnie z jego twierdzeniami, uzna je za mające oparcie w normach prawa materialnego, według których należy ocenić stosunek prawny łączący strony. W sprawie o ustalenie sprecyzowanie żądania oznacza wskazanie oczekiwanej wypowiedzi sądu o istnieniu lub nieistnieniu stosunku prawnego lub prawa, bądź też faktu prawotwórczego, którego potwierdzenie ma znaczenie dla jego relacji z pozwanym. W sprawie o ukształtowanie konieczne jest sprecyzowanie jak sąd powinien przekształcić jego prawa i obowiązki w relacji z pozwanym.

Jak zaznaczył Sąd Najwyższy, tak sprecyzowane „żądanie pozwu (podkr. M.S.) wraz z przytoczoną w celu jego uzasadnienia podstawą faktyczną (podkr. M.S.) wyznacza granice sprawy jako przedmiotu procesu (treść roszczenia procesowego), a zarazem dopuszczalne ramy rozpoznania i rozstrzygnięcia sądu. Obowiązująca w postępowaniu cy-

nieczność odróżnienia tej odmiany umowy kredytu od kredytów walutowych.

³ Obecnie: t. jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1896 ze zm.; dalej jako: PrBank.

¹ Autor jest adwokatem, współnikiem w Kancelarii Drzewiecki, Tomaszek i Wspólnicy Sp.k.

² Podobnie umowę o kredyt denominowany w walucie obcej definiuje SN w wyroku z 7.11.2019 r., IV CSK 13/19, Legalis – akcentując ko-

wilnym zasada związania sądu zgłoszonym żądaniem, wyrażona w art. 321 § 1 KPC, stanowi o realizacji właściwej dla tego postępowania zasady dyspozycyjności”. Wyjątki od tej zasady określają przepisy art. 477¹ i 477^{1a} KPC. Zakres kognicji sądu i udzielanej powodowi w ramach procesu cywilnego ochrony wytyczają zatem **żądanie pozwu** (sprecyzowane we wskazany wyżej sposób odpowiedni dla żądania zasądzenia, ustalenia, lub ukształtowania) oraz wskazana dla jego uzasadnienia **podstawa faktyczna**. Powód nie ma natomiast obowiązku wskazywać podstawy prawnej swego żądania, a ewentualnie wskazana przez niego podstawa prawna nie wiąże sądu (*curia iura novit*)⁴. W przypadku żądania ustalenia (art. 189 KPC), którego dotyczyła uchwała SN, powód formułując swe żądanie zobowiązany jest sformułować tezę odnośnie tego, co ma być przedmiotem ustalenia. Wyrok sądu uwzględniający powództwo o ustalenie stanowi potwierdzenie sformułowanej przez powoda tezy, zaś oddalający jej zaprzeczenie. Sąd w sprawie o ustalenie, co do zasady, nie formułuje własnej tezy, a jedynie wypowiada się o prawdziwości lub fałszywości tezy stanowiącej przedmiot żądania pozwu. W przypadku uwzględnienia powództwa w całości, stanowi najczęściej jej powtórzenie, z ewentualnymi zmianami w jej redakcji. Nie jest uznawane za wyjście ponad żądanie takie doprecyzowanie w wyroku treści żądania, które nie zmienia istoty roszczenia i pozostaje w zgodzie z intencjami powoda. Chodzi tu bowiem wyłącznie, jak słusznie wskazuje SN, o nadanie objawionej w treści pozwu woli powoda poprawnej jurydycznie formy⁵. W rezultacie Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że **żądanie ustalenia nieważności umowy, a dokładniej ustalenia nieważności stosunku prawnego wynikającego z umowy z powodu jej nieważności⁶, jest przedmiotem inne niż żądanie ustalenia braku związania konsumenta określonymi postanowieniami umowy. Dlatego sąd uznawszy, że nie ma podstaw do uwzględnienia żądania ustalenia nieistnienia stosunku prawnego wynikającego z umowy, nie może – zgodnie ze stanowiskiem SN – poprzestać na „mniejszym” i orzec, że niewiążące są niektóre postanowienia umowy, gdyż w pozwie nie sformułowano takiej tezy. Stanowisko to nie jest bynajmniej oczywiste – wiele może zależeć chociażby od sposobu sformułowania tezy stanowiącej żądanie pozwu. Z brzmienia omawianej uchwały nie wynika sposób rozstrzygnięcia przeciwnej sytuacji, w której powód domagałby się ustalenia (w trybie art. 189 KPC) braku związania określonymi postanowieniami umowy, natomiast sąd**

⁴ Jak zauważył SN w wyroku z 30.11.2005 r., III CK 277/05, Legalis: „Powód nie musi podać w pozwie podstawy prawnej swego żądania. Kwalifikacja materialnoprawna okoliczności faktycznych przytoczonych dla uzasadnienia zgłoszonego w pozwie żądania należy do sądu. **Niemożliwość uwzględnienia żądania powoda na podstawie prawnej wskazanej w pozwie nie wyklucza więc uwzględnienia tego żądania na innej podstawie prawnej**”.

⁵ Np. wyrok SN z 28.6.2007 r., IV CSK 115/07, Legalis.

⁶ Por. jak stwierdził SN w wyroku z 23.9.2010 r., III CZP 57/10, OSNC Nr 2/2011, poz. 14: „żądanie strony powodowej w istocie nie obejmuje, jak to sformułowano, »ustalenia nieważności umów«, lecz – oparte na swoistym skrócie myślowym, często stosowanym w podobnych wypadkach – zmierza do ustalenia nieistnienia stosunków prawnych, mogących wynikać z zawartych przez strony umów”.

doszedłby do wniosku, że bez uznanych za bezskuteczne, wskazanych przez powoda, postanowień umowa obiektywnie nie może obowiązywać, a więc jest nieważna. Przykładowo powód wskazuje, że zamieszczone w umowie kredytu denominowanego lub indeksowanego postanowienia dotyczące przeliczeń walutowych są postanowieniami niedozwolonymi w rozumieniu art. 385¹ § 1 KC i precyzując żądanie ustalenia (art. 189 KPC) formułuje tezę, że „określone postanowienia są bezskuteczne, a więc nie jest związany obowiązkami wynikającymi z uznanych za abuzywne norm umownych”. W pozwie przytacza okoliczności faktyczne na poparcie prawdziwości tezy, której potwierdzenia oczekuje.

Rozstrzygając sprawę sąd stwierdza, że ustalone okoliczności faktyczne uzasadniają uznanie spornych postanowień za niedozwolone w rozumieniu art. 385¹ § 1 KC, wobec czego, zgodnie z dyspozycją tego przepisu, są bezskuteczne *ex lege* i *ab initio*⁷. Teza, której potwierdzenia domagał się powód formułując żądanie pozwu, jest zatem prawdziwa. Wskazane w pozwie postanowienia są bezskuteczne i nie wiążą powoda. Tym niemniej prowadząc dalej analizę sąd dochodzi do wniosku, że brak w umowie uznanych za abuzywne i bezskuteczne postanowień skutkuje obiektywną niemożliwością obowiązywania umowy ze względów prawnych⁸. W tej sytuacji uzasadnione mogłoby być również ustalenie, na zasadzie art. 189 KPC, nieważności całej umowy, czego jednak sąd nie może uczynić z uwagi na brak takiego żądania w pozwie.

Okoliczność, że następstwem bezskuteczności określonych postanowień umowy jest nieważność umowy w całości nie może uzasadniać odmowy stwierdzenia, że postanowienia te są bezskuteczne. Postanowienia te są niedozwolone w rozumieniu art. 385¹ § 1 KC, wobec czego są bezskuteczne *ex lege* i *ab initio*, a fakt, że ich bezskuteczność prowadzi do nieważności całej umowy nie uchyla żadnej z przesłanek, które uzasadniły uznanie ich za bezskuteczne. Przeciwnie, gdyby nie były bezskuteczne, nie byłoby podstaw uznania umowy za nieważną. Fakt, że w tym przypadku nieważność umowy jest następstwem bezskuteczności abuzywnych postanowień, zaś następstwo nie może unicestwiać swej przesłanki, bo byłby to paradoks podobny do tzw. paradoksu dziadka⁹.

⁷ Por. uchwała SN z 6.4.2018 r., III CZP 114/17, OSNC Nr 3/2019, poz. 26.

⁸ Chodzi zatem o taki przypadek, o jakim mowa w wyrokach TS: z 30.4.2014 r. w sprawie *Árpád Kásler i Hajnalka Káslerné Rábai* przeciwko *OTP Jelzalogbank Zrt*, C-26/13, ECLI:EU:C:2014:282 oraz z 3.10.2019 r. w sprawie *Kamil Dziubak, Justyna Dziubak* przeciwko *Raiffeisen Bank International AG*, C-260/18, ECLI:EU:C:2019:819, w którym umowa jest nieważna, dlatego że wobec eliminacji z niej abuzywnych postanowień, jej treść nie zawiera elementu niezbędnego do tego, by mogła obowiązywać. Nieważność umowy (art. 58 KC) jest w tym przypadku skutkiem zastosowania przewidzianej w art. 385¹ § 1 KC sankcji bezskuteczności abuzywnego postanowienia. Pragnę zwrócić uwagę na odmienną sytuację od takiej, w której umowa z uwagi na jej treść byłaby nieważna, wobec czego analiza ewentualnej abuzywności jej postanowień może być zbędna.

⁹ A. Przechowski, *Podróże w czasie jako zagadnienie filozoficzne*, „Scripta Philosophica. Zeszyty Naukowe Doktorantów Wydziału Filozofii KUL” Nr 3/2014, s. 47–49, dostępne na: www.bazhum.muzhp.pl (sprawdzono: 22.12.2020 r.).